

JÄRNÅLDERNS RELIGION

Studielåda med handledning från
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Det var en gång ingenting... utom ett stort svalg fyllt med magiska krafter. Här möttes hetta och köld vilket skapade den första människan, Ymer. Ur hans armhåla föddes ett människopar, men inte bara människor, från hans tår kom också jättar. De första gudarna föddes och hette Oden, Vile och Ve. Dessa tre gudar drog upp Ymer ur det stora svalget och av honom skapade de världen. Blodet blev hav och sjöar, köttet jord, benen klippor och berg och hans ögon sol och måne. Människoparet som kommit fram ur Ymers armhåla döptes till Ask och Embla. Gudarna gav dem liv eller som det står i en berättelse; ande, själ, livsvärme, tal och ansiktsfärg. Man gjorde i ordning människovärlden till dem - Midgård. Midgård är platt som en tallrik och omgärdad av vatten. Kring världen ringlar sig Midgårdsormen. Gudarnas viktigaste och heligaste plats är världsträdet Yggdrasil, men gudarna bor i olika storgårdar. I centrum av alla dessa storgårdar ligger Valhall, krigarnas paradiset.

Har du tänkt på att vi dagligen använder oss av de gamla asagudarna Tyr, Oden, Tor och Frigg? Med dagligen menar jag i form av tisdag, onsdag, torsdag och fredag. Det är väl egentligen det närmaste vi kommer asatron idag.

Religionen har alltid varit viktig för människan, men den har ändrat form genom årtusenden och århundraden. Det kan vara svårt att se en tro i det arkeologiska materialet, eftersom det till stor del handlar om tolkningar och olika sätt att "läsa" lämningar. Framförallt kan man i samband med begravningar se spår av religion, men man bör också ha i åtanke att det i naturen, på boplatsen, vid ett hantverk och vid odling kan finnas spår av en religion som vi inte ser idag. Det är lätt att bli hemmablind och använda sin egen tids värderingar av hur en religion skall utövas.

Gravskick

Det sker en förändring i gravskicket mellan äldre och yngre järnålder. Den kanske inte helt kan knytas till ett religionsskifte, men den antyder ändå att synen på vad som hände efter döden förändrades. Ibland talar man om en förändring från en "andlig" till en mer "kroppslig" dödsuppfattning.

Solkult

Fram till och med äldre järnålder fanns sannolikt en solkult. Solen ger liv och elden var en förbindelse med solen. Eldfester är något som är känt långt fram i historisk tid och vi själva firar fortfarande vårens ankomst vid Valborgsmäss. Ljuset och värmen kommer åter, kretsloppet går vidare, återfödelse och död är centrala. Här i norr har det varit vanligt med tron att solen vistas i underjorden under vintern. På våren föds den på nytt tillsammans med alla växter och djur.

De dödas boning

Omkring 500 e Kr skulle tron att graven var den dödes boning på jorden bli alltmer vanlig. Därför hittar arkeologerna fynd i form av ben och fynd i dessa gravar. Det är också anledningen till att det blev viktigare att graven var synlig för de efterlevande. Tidigare under äldre järnålder trodde man att den döde lämnade graven och återgick till naturen.

Gudar

Olika gudar hade olika egenskaper. Man valde att vända sig till den gud man behövde mest; en bonde vände sig sannolikt till en fruktbarhetsgud, en sjöman till guden som värnade sjöfarare. Vi vet att asagudarna och asareligionen fanns under yngre järnålder, eftersom de finns beskrivna i olika historiska (skrivna) källor. Bland annat i de isländska berättelser och gudasånger som Snorre Sturlarsson nedtecknade, och i "Germania" om de germanska stammarna som skrevs av den romerske ämbetsmannen Tacitus. Men asatron finns också kvar i det arkeologiska materialet i form av gravritualer och avbildade gudar.

Kristnandet

Man tror att norra Småland gick över till den nya läran under sent 1000-tal eller tidigt 1100-tal. Men denna gång var det bara en allsmäktig gud. Det var kristendomen som kom. Det finns förhållandevis gott om runstenar och flera av dessa har ett kors eller en text med kristet innehåll som visar på förändringen, exempelvis "...Gud hjälpe hans själ".

Tidigare har man framställt övergången från asagudarna till Vite Krist som en dramatisk och revolutionerande händelse. Mer troligt är att skiftet skedde under en lång tidsperiod, vilket gjorde att den nya religionen lättare anammades. Det fanns också flera gemensamma nämnare i de båda lärorerna. Som jag tidigare har berättat ser man ofta att gravfält och samlingsplatser användes för byggandet av kyrkor. I länet förekommer gravfält från yngre järnålder med kristna begravningar, som till exempel Nästa utanför Värnamo.

När riksväg 27 skulle breddas undersöktes ett vikingatida höggravfält och där påträffades åtta skelettgravar lagda i öst – västlig riktning. På samma gravfält har tidigare brandgravar undersökts. Här kan man alltså ana mötet mellan två religioner: ett vikingatida gravfält med kristna influenser. Kyrkans helgon blev något av en ersättning för den gamla lärans alla gudar. S:t Olof blev till exempel ett mycket populärt bondehelgon, då han har vissa likheter med Tor. Tors hammare byttes ut mot Olofs stridsyx. Tor hade dyrkats som fruktbarhetsgud och så blev också fallet med Olof – "Olof ger kaka" har varit ett vanligt uttryck.

Oden

Oden är den högste och äldste av asarna. Alla andra gudar lyder under honom, och han har störst makt och vishet. Oden är ständig på jakt efter kunskap och en gång ville han dricka ur kunskapens brunn, men Mimer som ägde brunnen krävde ett öga i pant. Oden avbildas därför ibland som enögd. Han är kungarnas och de dödas gud. Spjutet är hans attribut och två korpar, Hugin och Munin, är symboler för hans själsliv och intelligens. Odens häst, Sleipner, har åtta ben och med den kan han rida över både land och hav.

Tor

Tor känner nog de flesta till och att han är åskans och stridens gud. Åskan har enligt gammal folktro varit livgivande för naturen, kanske framförallt genom det regn som faller efter ett åskoväder. Därför är Tor också viktig för jordbruket. På Island var han sjömannens gud och han såg till att skeppen fick god vind. Tor färdas över himlen i en vagn dragen av två bockar och i sin hand håller han Mjölner, sin hammare. Han är en slagskämpe av stora mått och tillsammans med Mjölner kämpar han ständigt mot jättarna och Midgårdsormen. Långt framtiden har upphittade stenxor kallats för åskviggas.

Frej

Även om Tor är viktig för väderleken, är det Frej som i första hand kopplas samman med sådd och god växt. Och som fruktbarhetsgud värnar han även om djurens och människornas tillväxt, inte bara om det som växer på åkrarna. Han är freds- och kärleksguden framför andra och han älskar hellre än krigar. När han såg jättinnan Gerd blev hans så förälskad att han utan att tveka gav bort sitt svärd för att få henne.

Njord

Njord är inte en asagud, utan han kom från början från vanerna. Han bor i skeppsgården, det vill säga hamnen, och han har stark anknytning till havet. Han råder över vindar och kan ge god fiskelycka. Det finns en nedteckning från så långt fram som på 1700-talet om en kvinna som efter att ha tagit fångsten ur näten mumlade: ”Tack skall han ha Njor för denna gång!”.

Balder

Oden hade flera barn men mest känd är Balder. Han är god, värtalig och klok. Han är också så ljus och vacker att det lyser om honom. Det finns en växt som har blivit uppkallad efter honom – Baldersbrå, eller Balders ögonfransar som den också kallas.

Loke

Det finns också lögnaktiga och illsluga figurer hos gudarna, och Loke är nog den värsta av dessa. Han är av jättesläkt och berättelsen om hur han hamnat hos gudarna finns tyvärr inte kvar. Ofta kan man i myterna läsa om Lokes elakheter och till en början reder han också ofta upp situationen, men han blir allt värre allteftersom tiden går.

Asynjor

Asynjorna kallas den kvinnliga motsvarigheten till asarna. De är självständiga och egensinniga och drar sig inte för att lura själve Oden när de kommer åt. De är alltså inte mindre heliga eller kraftfulla än asarna. En av dessa är Frigg som är maka till Oden och alltså mor till Balder. Hon är trollkunnig och vet människors öde. Hon framställs som mor och älskarinna, men kan också vara fräck och oblyg.

Freja

Freja är syster till Frej och kärleksgudinna. Hon åkallades av människorna i kärleksaffärer, men hon är också till hjälp vid amning och skötsel av nyfödda. Freja förekommer ofta i myterna och hon har en vagn som dras av två katter. Hon rider också till strid och tar emot kvinnorna i Valhall.

Idun

Det finns en asynja som heter Idun. Hon har till uppgift att ta hand om de äpplen som ger asarna evig ungdom. Loke ser till att hon blir bortrövad och snart blir asarna gamla och grå. De griper dock Loke som tvingas att ta hem Idun igen. Äpplet är numera en symbol för kunskap, men det har också varit en symbol för fruktsamhet.

Ragnarök

Ragnarök betyder gudarnas öde. Då svartnar solen och den stora vintern, Fimbulvintern, anländer. Yggdrasil skakar och Midgårdsormen slingrar sig loss. Ur Hel, dödens rike, kommer hemska demoner. Solen slocknar, stjärnorna faller ner från himlen och jorden sjunker ner i havet. Men jorden stiger upp på nytt, full av liv och grönska. Och nya gudar kommer.